

نخستین قدم‌ها برای پاکی

قسمت یازدهم

تاکید دوباره بر ... محاسبه ...

اشاره

در شماره‌های ۳۰ و ۳۱ نشریه شمیم معرفت در سلسله مقالاتی که توسط برادر ارجمند حجت‌الاسلام سعید حساری تحت عنوان نخستین قدم‌ها برای پاکی (قسمت چهارم و پنجم) به رشته تحریر درآمد به موضوعات مشارطه، مراقبه، محاسبه، معاتبه و معاقبه؛ پرداختیم.

اما این موضوعات و به ویژه محاسبه بارها و بارها از سوی علمای اخلاق مطرح شده و بر آن تاکید شده است. استاد نگارنده شهید حسین صافی تاکید می‌فرمود که این امر آن قدر مهم است که شیطان و نفس اماره همیشه سعی می‌کنند که انجام آن را از ذهن انسان خارج نمایند به همین دلیل استقامت بر انجام محاسبه بسیار مهم است.

تجربه این حقیر^۱ هم طی سال‌ها حضور در جلسات مختلف این امر را ثابت نموده است. طی سال‌های متمادی در جلساتی که خدمت برادران و خواهران ایمانی بودم بارها برای برانگیختن آنان به انجام این مهم، بعد از تشریح و توضیح مطلب بر روی تخته نوشته و به آنان عرض نمودم که «یقین دارم انجام نمی‌دهید» و پس از بررسی در جلسات بعد مشخص می‌گردید که تعداد محدودی موفق به انجام این دستور خودسازی اهل بیت گردیده‌اند. هنوز هم بعد از سال‌ها حضور در چند جلسه و تاکیدات مکرر هفتگی اکثریت مستمعین طبق یقین نوشته شده عمل می‌نمایند.

۱. دبیر تحریریه

ندارد و طرح نمی‌شود. ولی در تعلیم و تربیت دینی چون اساس، مسئله خدا و پرستش حق است، قطعاً این مسائل مطرح است.

در قرآن کریم آیه‌ای داریم که من این آیه را شاید مکرر طرح کرده باشم - چون آن دوره‌ای که ما قم بودیم، عالم بزرگی که اخلاق می‌گفت^۲ یک مدتی روی این آیه تکیه کرده بود، و چون این آیه بیشتر به گوشمان خورده و بیشتر روی آن فکر کرده‌ایم، گویی یک جلوه دیگری در ذهن من دارد - از آیات آخر سوره مبارکه حشر است؛ قبل از آن آیات توحیدی، این آیه است:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرُ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ* وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

(حشر/۱۸ و ۱۹)

۲. منظور حضرت امام خمینی رحمت‌الله‌علیه

از این رو برای تاکید مجدد بر موضوع ذکر شده مطلب زیر را در همین خصوص از علامه شهید حضرت آیت‌الله مرتضی مطهری از کتاب «تعلیم و تعلم در اسلام» انتخاب نموده و تقدیم شما عزیزان می‌نماییم.^۱

مراقبه و محاسبه

مسئله‌ای که باید عرض کنم مسئله‌ای است که در تعلیم و تربیت‌های دینی و مذهبی وجود دارد و در تعلیم و تربیت‌های غیرمذهبی وجود ندارد و نمی‌تواند هم وجود داشته باشد. مطلبی را علمای اخلاق می‌گویند و عرفا فوق‌العاده روی آن تکیه دارند و در متون اسلامی توجه زیادی بدان شده است، و آن چیزی است به نام «مراقبه و محاسبه». در آموزش و پرورش‌های غیرمذهبی این‌گونه مفاهیم پیدا نمی‌شود، مراقبه و محاسبه اصلاً مفهوم

۱. مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۲۲، ص

بعد خودش ملحق می‌شود. ای انسان‌ها در این پیش فرستاده‌های خودتان کمال دقت و مراقبت را داشته باشید و نظر کنید. وقتی شما می‌خواهید چیزی را به جایی بفرستید اول واریسی می‌کنید، دقت می‌کنید و بعد می‌فرستید.

بار دیگر کلمه «وَأَتَّقُوا اللَّهَ» تکرار می‌شود، و آن‌گاه می‌فرماید:

« إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ. »
(حشر/۱۸)

اول می‌گوید شما خودتان دقت کنید [بعد می‌گوید: خدا به آن‌چه عمل می‌کنید آگاه است]. کانه می‌خواهد بگوید اگر شما دقت نکنید، یک چشم بسیار دقیقی به هر حال هست، او که می‌بیند. یک وقت انسان یک چیزی را قبل از خودش می‌فرستد، بعد می‌گوید: خوب حالا هرچه شد شد، کی می‌آید نگاه کنند؟! می‌گوید: نه، مسئله این نیست، خدا به تمام آن‌چه شما عمل می‌کنید آگاه و خبیر است.

ای اهل ایمان! تقوای الهی داشته باشید. وَ لَتَنْظُرُ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ (منظورم در مراقبه و محاسبه، این کلمه است) و همانا قطعاً و شدیداً هر کس دقت کند - نظر در مواردی مفهوم دقت را می‌دهد نه مفهوم نگاه تنها را - در آن‌چه که برای فردا پیش می‌فرستد؛ یعنی تمام اعمال انسان در منطق قرآن «پیش فرست» است. در این زمینه یک آیه و دو آیه هم نیست: « وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ - و آن‌چه از عمل صالح برای خودتان پیش می‌فرستید، نزد خدا می‌یابید. » (بقره/۱۱۰)

سعدی هم این شعر را از همین جا گرفته:

برگ عیشی به گور فویش فرست

کس نیارد ز پس، تو پیش فرست

تعبیر «پیش فرستادن» از خود قرآن است. تمام اعمال انسان پیش فرستاده‌هاست؛ یعنی جایی که انسان در آینده خواهد رفت، قبل از این‌که خودش برود یک کالاهایی به آن‌جا می‌فرستد و

«أَخْلِصِ الْعَمَلَ فَإِنَّ النَّاقِدَ بَصِيرٌ»^۱
 چه می‌گویی؟! عمل را باید خالص
 انجام داد. نقاد آگاه آگاهی آن‌جا هست.
 تو خیال کرده‌ای این‌ها که در منطق
 مردم به این شکل هست، حتماً در
 پیشگاه الهی هم همین جور است!؟

« اِنَّ اللّٰهَ خَبِيْرٌ بِمَا تَعْمَلُوْنَ » این جاست
 که علمای اخلاق اسلامی با الهام از این
 آیه مسئله‌ای را مطرح می‌کنند که
 می‌گویند ام‌المسائل اخلاق است، مادر
 همه‌ی مسائل اخلاقی است و آن
 «مراقبه» است. مراقبه یعنی با خود
 معامله یک شریکی را بکن که به او
 اطمینان نداری و همیشه باید مواظبش
 باشی، مثل یک بازرسی که در اداره

۱. اعمال را خالص کن، بازرسی اعمال تو بسیار
 بینا و آگاه است. «این عبارت به عنوان کلام خدای
 متعال در کتاب: الجواهر السنية فی الأحادیث
 القدسیة (کلیات حدیث قدسی) ص ۱۶۳ آمده است
 و به عنوان نصایح لقمان به پسرش در کتاب:
 الإختصاص؛ النص؛ ص ۳۴۱ نقل شده. البته قبل و
 بعد روایات باهم متفاوت است.

برخی افراد که چند روز قبل از فوت
 مرحوم آقای بروجردی (رضوان‌الله‌علیه)
 خدمت ایشان بودند گفتند: خیلی ایشان
 را ناراحت دیدیم و ایشان گفتند که:
 «خلاصه عمر ما گذشت و ما رفتیم و
 نتوانستیم خیری برای خودمان پیش
 بفرستیم، عملی انجام بدهیم.»

یکی از کسانی که آن‌جا نشسته بود،
 طبق عادت‌ی که همیشه در مقابل
 صاحبان قدرت شروع می‌کنند به تملق و
 چاپلوسی، خیال کرد که اینجا هم جای
 تملق و چاپلوسی است، گفت: «آقا، شما
 دیگر چرا؟! ما بدبخت‌ها باید این حرف‌ها
 را بزنیم، شما الحمدلله این همه آثار
 خیر از خودتان باقی گذاشتید، این همه
 شاگرد تربیت کردید، این همه آثار کتبی
 از خودتان به یادگار گذاشتید، مسجد به
 این عظمت ساختید، مدرسه‌ها
 ساختید.»

وقتی این را گفت، ایشان یک جمله
 فرمود که حدیث است:

پیش از آن که از شما حساب بکشند - که در قیامت خواهند کشید - خودتان همین جا از خودتان حساب بکشید، و خودتان را این جا وزن کنید و بکشید. پیش از این که آن جا شما را بکشند. آن جا شما را به ترازو خواهند گذاشت و خواهند کشید. این جا خودتان، خودتان را بکشید ببینید سنگینید یا سبک.

اگر سبک هستید یعنی هیچ چیز نیستید، و اگر سنگین هستید یعنی پر هستید. نگویید انسان ممکن است پر باشد از گناه. مطابق قرآن ترازویی که در قیامت هست ترازویی است که فقط سبک سنگینی خوب را می‌سنجد؛ اگر خوب در آن هست سنگین است، اگر نه سبک است.

«فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ * فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ * وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ * فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ» (القارعة/ ۹ تا ۶)

خود را محاسبه کنید. «نهج البلاغه (للصبحی صالح)، ص ۱۲۳، خطبه ۹۰»

است؛ یعنی خودت را به منزله یک اداره تلقی کن و خودت را به منزله بازرس این اداره [تلقی نما] که تمام جزئیات را باید بازرسی و مراقبت کنی.

مراقبه چیزی است که همیشه باید همراه انسان باشد، یعنی همیشه انسان باید حالش حال مراقبه باشد.

گفتیم یک دستور دیگری هست که نام آن را «محاسبه» می‌گذارند. این هم در خود متن اسلام آمده است... - ببینید این جمله‌ها چه قدر روح و معنا دارد! یعنی چه قدر حکایت می‌کند از این که این روح‌هایی که این جمله‌ها را گفته‌اند اصلاً خودشان مال این دنیاها بوده‌اند - می‌فرماید:

«حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا وَ زُنُوهَا قَبْلَ أَنْ تُزْنُوا»^۱

۱. این روایت از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده است. (وسائل‌الشیعة ج ۱۶ ص ۹۹) عبارت نهج‌البلاغه هم شبیه همین روایت است: «عِبَادَ اللَّهِ زِنُوا أَنْفُسَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُزْنُوا وَ حَاسِبُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تُحَاسَبُوا - بندگان خدا، پیش از آن که به میزان حق سنجیده شوید خود را بسنجید، و قبل از این که به حساب‌تان برسند

امام کاظم علیه السلام فرمود:

هر کسی که هر شبانه روز یک بار

به حساب خودش رسیدگی نکند،

از ما نیست.

... یکی از مفاخر دنیای اسلام در اخلاق این است که به الهام همین دستورها ما یک سلسله کتابها داریم در زمینه محاسبه النفس. سید بن طاوس محاسبه النفس نوشته، کفعمی محاسبه النفس نوشته، و در اغلب کتب اخلاقی اسلامی - و شاید در همه ی کتب اخلاقی که خواسته اند/استیفا کنند - این مسئله مراقبه النفس و محاسبه النفس را مطرح کرده اند.

کسی که میزان هایش سبک است امه هاویة [جایگاهش جهنم است]. کسی که میزان هایش سنگین است فهو فی عیشة راضیه [او در بهشت، زندگانی آسوده ای خواهد داشت].

خودتان را این جا وزن کنید، ببینید سبکید یا سنگین. این جا حضرت به طور کلی دستور محاسبه می دهد، ولی در روایات ما تفسیر بیشتر این مطلب این است که فرموده اند:

«لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُحَاسِبْ نَفْسَهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ»^۱

هر کسی که هر شبانه روز یک بار به حساب خودش رسیدگی نکند، از ما نیست.

۱. حضرت موسی بن جعفر علیه السلام فرمود: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُحَاسِبْ نَفْسَهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ فَإِنْ عَمِلَ حَسَنًا اسْتَزَادَ اللَّهَ وَ إِنْ عَمِلَ سَيِّئًا اسْتَغْفَرَ اللَّهَ مِنْهُ وَ تَابَ إِلَيْهِ - از ما نیست کسی که هر روز حساب خود را نکند، پس اگر کار نیکی کرده است از خدا زیادی آن را خواهد، و اگر گناه و کار بدی کرده در آن گناه از خدا آمرزش خواهد و به سوی او بازگشت کند (و توبه نماید).»

الکافی (ط الإسلامیة)، ج ۲، ص ۴۵۳

مشارطه، معاتبه، معاقبه

از نظر اسلام اگر کسی بخواهد خودش را تربیت کند، اولین شرط مراقبه است، منتها می‌گویند قبل از مراقبه و محاسبه یک چیز هست و بعد از مراقبه و محاسبه نیز یک چیز. قبل از مراقبه «مشارطه» است؛ یعنی اول انسان باید با خودش قرارداد امضا کند، که این‌ها را اغلب روی کاغذ می‌آورند. روی کاغذ با خودش شرط می‌کنند و پیمان می‌بندند که این‌گونه باشم؛ چون اگر مشارطه نشود و اول انسان با خودش قرارداد نبندد، موارد را مشخص نکند و برای خودش برنامه قرار ندهد، نمی‌داند چگونه از خودش مراقبه کند.

مثلاً اول با خودش یک قرارداد می‌بندد که خوراک من این‌جور باشد، خواب من این‌جور باشد، سخن من این‌جور باشد، کاری که باید برای زندگی خودم بکنم این‌جور باشد، کاری که باید برای خلق خدا بکنم این‌جور باشد، وقت من این‌جور باید تقسیم بشود. این‌ها را در ذهن خودش مشخص می‌کند یا روی

کاغذ می‌آورد و امضا می‌کند، و با خودش پیمان می‌بندد که بر طبق این برنامه عمل کند و بعد همیشه از خودش مراقبت می‌کند که همین‌طوری که پیمان بسته رفتار کند.

همچنین در هر شبانه روز یک دفعه از خودش حساب می‌کشد که آیا مطابق آن‌چه که پیمان بستم عمل کردم؟ آیا از خود مراقبت کردم یا نکردم؟ اگر عمل کرده بود بعدش شکر و سپاس الهی و سجده شکر است، و اگر عمل نکرده بود مسئله «معاتبه» در کار می‌آید (یعنی خود را ملامت کردن) اگر کم تخلف کرده باشد، و «معاقبه» در کار می‌آید (خود را عقوبت کردن) اگر زیاد تخلف کرده باشد، که آن عقوبت کردن‌ها با روزه‌ها و با کارهای خیلی سخت بر خود تحمیل کردن و مجازات کردن خود است.

این‌ها از اصول مسلم اخلاق و تربیت اسلامی است.